

Камолова Гулрухсор Рустамовна

**ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ИФОДАКУНАНДАИ
ФАЪОЛИЯТИ ЗЕҲНИИ ИНСОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА
АНГЛИСӢ**

**10.02.20. – Забоншиносии муқоисавӣ – таърихӣ, типологӣ ва
муқоисавӣ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И
**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзади илмҳои
филология**

Душанбе – 2019

Диссертатсия дар кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода анҷом дода шудааст

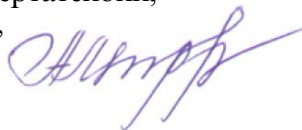
Роҳбари илмӣ:	Ҷабборова Марҳабо Тухтасуновна доктори илмҳои филология, профессори кафедраи забони русии ДРТС
Муқарризи расмӣ:	Мирзоева Моҳира Мадиброҳимовна доктори илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи услубшиносӣ ва нақди адабии ДМТ Ҷумҳурии Тоҷикистон
Муассисаи тақриздиханда:	Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷимоя диссертатсия 12 – уми сентябри соли 2019, соати 15:00 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6Д.КOA-028-и назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ121, бинои асосӣ, ошёнаи 2, толори Шӯрои олимони донишгоҳ баргузор мегардад.

Бо матни диссертатсия ва автореферати он дар сомонаи ДДОТ ба номи С. Айни www.tgpu/tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «_____» _____ соли 2019 фириастода шуд.

Котиби илмӣ шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филология,
дотсент

Мирзоалиева А.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба пажӯҳиши фразеологизмҳое бахшида шудааст, ки фаъолияти зехнии инсонро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз лиҳози ҷанбаҳои денотативӣ ва коннотативии маъноҳои арзишӣ, тасвирӣ-ангезавӣ, эҳсосӣ ва услубии онҳо дар парадигмаи забонию фарҳангӣ баррасӣ менамояд. Ба таҳлили муқоисавии коннотатсияи фарҳангию миллии фразеологизмҳо – қобилияти онҳо ба сифати маҳакҳо ва қолабҳои зехнияти англисҳо ва тоҷикон ва дар ин замина иҷро намудани нақши аломатҳои фарҳангӣ таваҷҷуҳи вижа дода шудааст.

Маҳз ҷанбаи муқоисавии омӯзиши фразеология барои коркарди ҳам назарияи фразеология ва ҳам барои аломатҳои универсалӣ ва махсуси забонҳои муқоисашаванда мавриди таваҷҷуҳ мебошад. Бояд қайд намуд, ки пажӯҳиши системаи фразеологӣ метавонад танҳо ҳангоми таҳқиқи тафсилии ҳамон системаҳои ҷудогонаи он бомуваффақият бошад, ки бо мавҷуд будани вижагиҳои умумӣ ва махсус тавсиф мегарданд.

Аҳамияти таҳқиқот. Таҳқиқоти муосири забоншиносӣ бидуни қиёси объектҳои омӯхташаванда тасаввурнопазир аст. Мансубияти мутақобил, муқоиса, ва муқобилгузории воҳидҳо, шаклҳо, мақулаҳо, дарачаҳо ва дигар падидаҳои забонӣ ҳамчун шартӣ ҳатмӣ тавсифномаи ҳар яки онҳо, муқаррарсозии алоқаҳои шаклӣ ва маъноии миёни онҳо ва муттаҳидкунандаи микросистемаҳо, субсистемаҳо ва системаҳо мебошад.

Унсурҳои асосии қиёси забоншиносӣ ошкорсозии ҳаммонандӣ (интегративӣ) ва фарқияти (дифференциалӣ) аломатҳои муқоисашавандаи далелҳои забонӣ мебошад. Дар натиҷаи қиёс ва муқобилгузории шакли ва маъноӣ аъзои системаи забонии ҳар гуна миқёс - парадигмаҳои грамматикӣ, гурӯҳҳои луғавию семантикӣ ва ғайраҷудо мегардад. Ва баракс, тасвири ниҳонии ҳар гуна падидаи алоҳидаи забонӣ дар он ҷудокунии бастаиҷанбаҳо, шаклҳо, маъноҳо, амалияҳо ва дигар тафовутҳоро дар назар дорад, аммо аз сӯйи дигар – шомилсозии ин падида дар умумиятҳои гуногун дар заминаи ин ё он айният – шаклӣ, семантикӣ, амалкарда амалӣ мегардад. Он чи гуфта шуд, пурра ба пажӯҳиши воҳидҳои фразеологӣ мансуб мебошад.

Мубрам будани таҳқиқоти диссертатсионии мазкурро аҳамияти калони назариявии омӯзиши маъноӣ фразеологӣ ва ҷузъиёти он аз лиҳози системавӣ, забонӣ ва амалкардию иртибототӣ муайян менамояд.

Дар айни замон ошкоршавии айниятҳо ва тафовутҳои байнизабонӣ, муайянкунии падидаҳои изоморфӣ ва алломорфӣ дар фразеологии забонҳои хешованди дур, ба даст овардани маълумоти навро имконпазир месозад, ки бо асоси пурра метавон ҳангоми

асосноксозии ченакҳои мувофиқатҳои байнизабонӣ ва ҳангоми ҳаллу фасли проблемаҳои умумӣ ва хусусии назарияи тарҷума истифода намуд. Омӯзиши қиёсии ВФ самти семантикии мазкур дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ошкорсозии омилҳои забоншиносӣ ва экстралингвистӣ дар забон мусоидат хоҳад намуд

Дарачаи коркарди мавзӯи таҳқиқот. Проблемаи таҳқиқоти ВФ – яке аз проблемаҳои ба таври фаъол омӯхташавандаи забоншиносӣ мебошад. Талошҳои чандинсолаи шаклан ва ба ҳаҷми ба кадри кофӣ пурра тасвир намудани ВФ то ба ҳол бебарор будааст. Аммо аз ин набояд қазоват кард, ки он кӯшишҳо бесамар будаанд. Натиҷаи фавқулода босамари ин пажӯҳишҳо, аввалан, ба гардиши илмӣ ворид намудани маҷмӯи калони далелҳои қаблан ҳеҷ гоҳ баррасинашуда, сониян, пешниҳоди усули навини назариявӣ ва ғояҳои нав нисбат ба чигунагии сохти объекти омӯзиш, солисан, идроки он далел, ки шаклгирии тасвирҳои фразеологӣ дар ҳоли ҳозир барвақт мебошад, зеро ҳаҷми маводе, ки бояд дар оянда азхуд карда шавад, даҳҳо ва шояд садҳо бор аз он чи ки қаблан аз худ шуда буд, бештар бошад.

Аз рӯи чанбаҳои гуногуни ВФ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пажӯҳишҳои сершумор роҳандозӣ шудаанд, аммо дар айни замон як силсила проблемаҳои мавҷуданд, ки ҳаллу фасли онҳо ба кашфи тарафҳои алоҳидаи номаълуми падидаҳои луғатшиносии забонҳои номбурда мусоидат мекунад. Пажӯҳишҳои воҳидҳои фразеологӣ тавсифкунандаи фаъолияти зеҳнии инсон ба гурӯҳи чунин проблемаҳои забоншиносӣ, махсусан, барои забоншиносии тоҷикӣ ва англисӣ мансуб мебошад.

Дар омӯзиши ВФ саҳми назаррас ба донишмандони зерин тааллуқ дорад: Ю.Ю. Авалиани, М.Н. Азимова, А.И.Алехина, З.Н. Анисимова, В.Д. Аракин, Е.Ф. Арсентьева, О.С.Ахманова, Г.Б.Баракаева, Е.М. Вольф, В.Г. Гак, А.Х. Гардинер, Р. Гаффаров, М.И. Грицко, М.М. Гухман, Ю.А. Долгополов, Т.В. Зенкова, С.Д. Кацнельсон, И.Г. Кошева, А.В. Кунини, Ж.В. Кургузенкова, Л.Л. Лепихина, Х.М. Мачидов, Г.П. Мельников, И.И. Мещанинов, Е.Н. Миллер, А.М. Мирзоев, Н.Ф. Михеева, Н.В. Обидина, Е.Д. Поливанов, А.А. Реформатский, Б.А. Смирницкий, М. Фозилов, Ф.Ф. Фортунатов, А.Х. Халилов, Н.А. Хомякова, С.В. Хушенова, Л.В. Щерба, В.Н. отдельных Яртсва.

Дар семасиологияи муосир яке аз самтҳои асосии таҳқиқоти ВФ семантикаи қиёсӣ ва типологӣ ба шумор меравад. Дар пажӯҳишҳои ВФ ба омӯзиши универсалӣ ва махсуси воҳидҳои фразеологӣ забонҳои ҳешованд ва ғайриҳешованд, вижагиҳои сохтори майдонҳо ва мақулаҳои семантикӣ таваҷҷуҳи калон дода мешавад. (М.Н. Завьялова, М.И. Дубровин, А.М. Малерович, Д.Г. Мальцева, А.Г. Назарян).

Қобили қайд аст, ки то вақтҳои охир дар таҳқиқоти забоншиносӣ ба ҷанбаи сохтори ВФ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таваҷҷуҳ дода шуда, ба қисми сохтори семантикии ВФ таваҷҷуҳ дода намешуд. Ба назари мо чунин таҳқиқотҷолиб ва муфид мебошад.

Объекти таҳқиқот воҳидҳои фразеологӣ дорои маънои фаъолияти зеҳнии инсон мебошад. Гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ мазкур ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ба таври васеъ муаррифӣ шудааст ва бо системаи инкишофёфтаи маъноҳо фарқ мекунад. Қобилияти андешаронии инсон мақулаи «фарозабонӣ» аст вачанбаҳои асосии фаъолияти зеҳнии инсон барои ҳамаи намоёндагони миллату миллиятҳо муштарақ мебошад. Бинобар ин, баррасии вижагиҳои ҷудо кардани манзараи забонии ҷаҳон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ҳамчун намоёндагони гурӯҳҳои забонҳои эронӣ ва германи оилаи забонҳои ҳиндуаврупой ҷалби таваҷҷуҳи зиёд мекунад.

Мавриди таҳқиқот баррасии муфассали ҳосиятҳои сохторӣ ва семантикии фразеологизмҳои дорои маънои фаъолияти зеҳнии инсон ва ҳамчунин таснифи натиҷаҳои воҳидҳои фразеологӣ аз лиҳози ҷанбаи қисми мебошад.

Асоси назариявии пажӯҳишро осори таҳқиқотии муҳаққиқон ва донишмандони ватанию хориҷӣ дар самтҳои зерин ташкил медиҳанд:

- назарияи муқоисавию таърихӣ, типологӣ ва қисми забоншиносӣ (Ю.Ю. Авалиани, М.Н. Азимов, А.И.Алехина, З.Н. Анисимов, В.Д. Аракин, Е.Ф. Арсентева, О.С.Ахманова, Г.Б.Баракаева, Е.М. Вольф, В.Г. Гак, А.Х. Гардинер, М.И. Гритско, М.М. Гухман, П.Ч.Чамшедов, М.Т.Чабборова, Ю.А. Долгополов, Т.В. Зенкова, С.Д. Кацнелсон, И.Г. Кошева, А.В. Кунины, Ж.В. Кургузенков, Л.Л. Лепихин, Х.М. Мачидов, Г.П. Мелников, И.И. Мещанинов, Е.Н. Миллер, А.М. Мирзоев, Н.Ф. Михеева, Н.В. Обидина, Е.Д. Поливанов, А.А. Реформатский, Б.А. Смирницкий, Ф.Ф. Форгунатов, А.Х. Халилов, С.Д. Холматова, Н.А. Хомякова, С.В. Хушенова, Л.В. Щерба, В.Н. Яртсева);

- забоншиносии умумӣ, иртибототи байни забонӣ ва лингвофарҳангшиносӣ (А.А. Абдуқодиров, Н.Ф. Алефиренко, Н.Н. Амосов, А.А. Атабекова, В.В. Виноградов, В.В. Воробев, В.Г. Гак, В.П. Жуков, В.И. Зимин, Н.А. Кирсанова, А.Н. Леонтев, Е.Н. Малюга, А.С. Мамонтов, Н.Ф. Михеева, Р.С. Саидов, В.Н. Телия, С.Г. Тер-Минасова, Н.М. Фирсова, А.Х. Халилов, Г.Н. Хидирова, В.М. Шаклеин, В.И. Шаховский, Ш. Балли, И.А. Бодуэн де Куртэнэ, У. Вайнрайх, А.Х. Гардинер, О.чесперсон, В.Х. Коллинз, Р. Кортеней, А. Маккай, А. Ричард, Э. Сепир, Л.П. Смит, Ф де Соссюр, Б. Фрейзер, А. Хили, ч. Шипли);

- вижагии миллию фарҳангии рафтори нутқӣ (И.В. Алешина, В.Г. Гак, Г.К. Гизатова, Д.О. Добровольский, Л.М. Закоян, Т.В. Ларина, Е.В. Мельникова, А.С. Мельников, Н.М. Фирсова, Б.А. Серебренников, Т.В. Шмелева, А. Вежбитск, Э. Сепир);

- эмотивистикаи англисӣ (В.А. Буряков, В.А. Василев, Л.М. Василев, Б.И. Гюнеш, Н.Д. Левитов, А.А. Леонтев, Л.Н. Лепихина, Н.А. Лукиянова, А.Р. Лурия, С.Ю. Медведева, Л.И. Ройзенсон, З.А. Шугурова, Ф. Кейнер, П. Тагард, К. Черри).

Мақсади таҳқиқот ошкор намудани хусусиятҳои монандӣ ва фарқияти миёни фразеологизмҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози муносибатҳои сохторӣ-грамматикӣ, семантикӣ ва услубшиносӣ мебошад, ки фаъолияти зеҳнии инсонро тавсиф менамоянд.

Барои расидан ба мақсади таҳқиқот **вазифаҳои** зерин гузошта мешавад:

1. Аз захираи фразеологӣ зеринҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси меъёрҳои муайянҷудо карда гирифтани гурӯҳи фразеосемантикии ВФ, мансубуда ба фаъолияти зеҳнии инсон.

2. Мавриди таҳлил қарор додани сохтори ВФ, навъҳои муносибатҳои байниҷузъиёти фразеологизмҳо, ошкор кардани амсилаҳои бештар ҳоси ВФ барои ҳар ду забон ва мавод барои ҳар як забони алоҳида.

3. Фароҳам сохтани тавсифномаи семантикии ВФ, таҳқиқ намудан ва тавсифи маъноии сигнификатӣ-денотативӣ, коннотатсияи амалкардӣ-маъноӣ ва эмотивӣ-арзёбии онҳо.

4. Бо назардошти тавсифномаи сохторӣ-грамматикӣ, семантикӣ ва услубшиносии ВФ, таҳлили ҳамаҷониба намудани ҳамарзишҳо ва ҳаммонандҳои фразеологӣ.

Навони илмӣ таҳқиқот дар нуктаҳои зерин мебошад:

1. – омӯзиши системавии тарзҳои муаррифии ВФ дорои маънои қобилияти зеҳнии инсон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ роҳандозӣ гардид;

2. – пажӯҳиши муфассали микросистемаи семантикӣ ва ҷузъиёти он бо дарназардошти ҳамаи унсурҳои таркиби сигнификативу денотативӣ ва коннотативии маъноӣ фразеологӣ амалӣ гардид;

3. - нахустин бор аз рӯи маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври муфассал навъҳои мувофиқатҳои байнизабонии ВФ самти семантикии номбурда муайян ва тасвир карда шудааст;

4. – хусусиятҳои монандӣ ва фарқияти ВФ, ки ҳам дар бораи умумияти концептосфераи зеҳнӣ ва ҳам оид ба беназирӣ ва вижагӣҳои забонҳои омӯхташаванда шаҳодат медиҳанд, ошкор карда шудааст;

5. - таҳлили синтактика, семантика ва прагматикаи ВФ анҷом дода шуда ва он имкон дод, вижагии аломатҳои конгнитивии тимсоли

«қобилиятҳои зеҳнӣ», ки башаклдарории онҳо бо навъи воситаи аломатӣ ва шароити қорбурди он муқаррар гардидааст;

6. – ҳар як воҳиди фразеологӣ ҳамчун воситаи воқеисозии фазои забонии мафҳуми омӯхташаванда, ки аломати муайяни мухтавоиро мурабам месозад, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст;

7. – муносибати миёни тағйироти статикӣ ва динамикии маъноӣ фразеологӣ воҳидҳои забонии муаррифиқунандаи ВФ таҳлилшаванда ошқор қарда шудааст;

8. – равиши нав дар мавриди пайванд додани маъно ва дониш, ки дар ин ҳол маъноӣ фразеологӣ тавассути сохторҳои концептуалӣ муайян шудаанд, қорқард шудааст.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот истифодаи натиҷаҳои пажӯҳиш дар омӯзиши минбаъдаи қиёсии воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ошқорсозии манзараи умумии ВФ забонҳои мазқур барои ифодакунии фаъолияти зеҳнии инсон, ошқорсозии манзараи ташаккул ва рушди захираҳои фразеологӣ ҳар ду забон, масъалаи таъсири мутақобилаи воҳидҳои фразеологӣ хоси захираҳои ин забонҳо, масъалаи универсалӣ будани падидаҳо дар фразеологӣ забонҳои гуногун, ки ба дараҷаи зиёд вобаста ба умумияти маънавӣ ва моддӣ фарҳанги ин халқҳо таҳти таъсири омилҳои экстразабоншиносӣ (фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ) мебошад. Ғайр аз он, натиҷаҳои таҳқиқот ҳангоми қорқарди усули (принсипҳои) тасвири идеографии фразеологизмҳо ва равишҳои пажӯҳишҳои муқоисавию қиёсии ВФ забонҳои гуногунсохтор аз арзиш бархӯрдор хоҳанд буд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои пажӯҳиш барои амалияи таълиму тадриси фразеология дар мактабҳои олива муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дар назария ва таҷрибаи фразеология аҳамият дошта, инчунин метавонад дар омӯзиши минбаъдаи таркиби фразеология ва муқоиса бо маълумоти забонҳои дигар мавриди истифода қарор гирад. Маводи гирдоваришудаи фразеологӣ забоеҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳангоми тартиб додани луғатномаҳои фразеологӣ навъҳои гуногун муфид мебошад.

Методология ва методҳои таҳқиқот. Барои ҳаллу фасли масъалаҳои матраҳшуда ба ғайр аз методи таҳлили системавӣ, ки аз аҳамияти умумӣ методологӣ бархӯрдор аст, боз чунин методҳо ва равишҳои махсуси илмӣ мавриди истифода қарор дода шуданд:

- методи тасвирӣ барои таҳлил ва таснифи маводи фразеологӣ ва натиҷаҳои бадастомада дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода гардид. Методи тасвирӣ ба ҷудокунии синфҳои гуногуни фразеологизмҳо, ҷузъиёти ВФ мусоидат намуда, таҳлили вижагӣҳои

морфологӣ ва синтаксисии онҳо , ҳамчунин воситаҳои ифодакунандаро таъмин месозад;

- методи муқоисавӣ-қиёсӣ барои ташкили ошкорсозии хусусиятҳои умумӣ ва хусусии фразеологизмҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода гардид;

- методи ҳаммонандкунии фразеологӣ, ки аз тарафи А.В. Кунин коркард шуда буд ва методи таърифҳои луғатӣ ҳангоми интиҳобкунии маводи фразеологӣ ба кор бурда шуд;

- таҳлили дистрибутивӣ ва қаринашиносӣ барои пажӯҳиши вижагиҳои фразеологизмҳо дар қаринаи матн қорбаст гардид;

- равишҳои асосии таҳлили сохтори фразеологизмҳо барои таҷзияи онҳо ба ҷузъҳои маъноӣ истифода гардид;

- равиши баҳисобгирии нишондиҳандаҳои миқдорӣ барои таҳлил ва ошкорсозии нишондиҳандаҳои маҳсулнокии ҷузъиёт, амсилаҳои сохторӣ, проблемаҳои гурӯҳҳои фразеосемантикии зехнии воҳидҳои таҳқиқшаванда ба кор бурда шуд.

Маводи таҳқиқоти мазкур дар асоси varaқаҳои фарогири 507 фразеологизмҳои забони тоҷикӣ ва 484 фразеологизмҳои забони англисӣ, ки аз асарҳои бадеӣ ва луғатномаҳо, инчунин аз нашриҳои маълумотӣ оид ба забоншиносӣ иқтибос гардида буд, фароҳам оварда шуд. Аз ҷумла луғатнома ва фарҳангҳои зерин мавриди истифода қарор дода шуданд: *Англо-русский фразеологический словарь* (Кунин, 2005), *Большой толковый словарь современного русского языка*, под ред. Д.Н.Ушакова (2005), *Большой фразеологический словарь русского языка*, под ред. В.Н. Телия (2010), *Толковый словарь русского языка*, под ред. С.И. Ожегова (2018), *Луғати русӣ-тоҷикӣ, зери таҳр. М.С.Осимӣ* (1985), *Фарҳанги забони тоҷикӣ, зери таҳр. М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Н.А. Маъсумӣ* (1969), *Луғати тоҷикӣ-русӣ, зери таҳр. М. Раҳимӣ* (1954), *Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик, тартибдиҳанда М.Фозилов* (1965) *The Penguin Dictionary of English Idioms* (2002), *The Cambridge International Dictionary of Idioms* (1998), *The Oxford Dictionary of Phrase and Fable* (2003), маъхазҳои электронӣ: луғатҳои асосии фразеологии ҷамъоваришудаи онлайн glossword.info, learn-english-today.com/idioms/idioms_proverbs.html, translation.directory.com ва *Ғайра*, *Маҷмӯаи миллии Британия* (natcorp.ox.ac.uk), инчунин осори адабии бадеии нависандагони англис, амриқоӣ ва тоҷик.

Нуктаҳои асосии барои ҷимоя пешниҳодшаванда:

1. Таснифи сохторӣ-семантикӣ имкон медиҳад, монандӣ ва фарқияти воҳидҳои фразеологӣ аз нуктаи назари якҷоягии семантикии онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ошкор карда шавад ва он дар

адабиёти илмӣ оид ба фразеология дар забонҳои қиёсшаванда инъикос ёфтааст.

2. Дар натиҷаи таҷзияи сохтори маъноӣ ВФ ба макрочузуҳо нишон дода шудааст, киҷузъи денотативию тасвирии синификативӣ барои ВФ таҳқиқшавандаи ҳар ду забон муштарак буда, ҳамаи ВФ баррасишавандаро ба як гурӯҳи семантикии «фаъолияти зехнии инсон» муттаҳид менамояд. Тафовутҳои асосӣ ҳангоми муқоисаи макрочузуҳои сохторӣ ва коннотативӣ ошкор гардида, макрочузуи этнофарҳангии инъикоскунандаи вижагии идроки миллии воқеият бозгӯ шудааст.

3. Тақсимои ВФ аз рӯи гурӯҳҳои мавзӯии ташаккулифта дар асоси концептҳои заминавии фарҳангҳо нишон медиҳад, ки ВФ забонҳои гуногун метавонанд ҳамчун тимсолҳои комилан ҳаммонанд дар асоси семантикаи фразеологизмҳо бо омилҳои тамоман ғайризабонии инъикоскунандаи ҷаҳоншиносии миллии ин ё он халқ қарор дошта бошанд.

4. Барои гурӯҳи семантикии таҳқиқшавандаи ВФ таснифи нав қоркард шудааст, ки дараҷаҳои гуногуни мувофиқати ВФ-ро дар ду забон инъикос менамояд. Сохторҳои семантикии пурра мувофиқаткунандаи ВФ дар забонҳои гуногун (ҳамарзишҳои фразеологӣ мутлақи байнизабонӣ), қисман фарқкунанда аз лиҳози луғавӣ, грамматикӣ ва таркиби тимсолии ВФ забонҳои мухталиф (ҳаммонандҳои фразеологӣ наздики байнизабонӣ), ВФ аз рӯи таркиби луғавӣ номувофиқ ҳангоми маъноӣ фразеологӣ наздик, инчунин ибораҳо ва ВФ номувофиқ ба ҳеҷ як аз синфҳои номбаршудаи фразеологизмҳо ошкор шудаанд.

Интишорот. Нуктаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 8 таълифот, азҷумла дар 5 мақолаи нашргардида дар маҷаллаҳои тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон бозгӯ гардидаанд.

Тасвиби таҳқиқот. Дар бораи натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои ҷамъбасти интернет-конференсияҳои умумироссиягии «Забон. Нутқ. Дискурс» (Ставрополь, 2014), конференсияи байналмилалӣ ғойбонаи илмию методӣ «Проблемаҳои муносири забоншиносӣ ва лингводидактика» (Волгоград, 2013), конференсияи илмӣ байналмилалӣ «Забони иртибототи касбӣ» (Екатеринбург, 2012), конференсияи V байналмилалӣ илмӣ «Илми муосир: масъалаҳои мубрам, дастовардҳо ва инноватсия» (Пенза, 2018), нашри XXVII маҷаллаи «Рисолаи гуманитарӣ» (Гуманитарный трактат) (Кемерево, 2018) гузориш ва баррасиҳо сурат гирифтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, натиҷаҳои таҳқиқот, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат буда, дар ҳаҷми 159 саҳифаи матни компютерӣ иншо гардидааст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрам будани таҳқиқоти диссертатсионӣ асоснок гардида, мақсад ва вазифаҳои он тасвир шудааст, навгонии илмӣ, аҳамияти назариявӣ амалии таҳқиқот номбар гардида ва нуқтаҳои барои ҷимоя пешниҳодшаванда зикр мешавад.

Боби I «Проблемаҳои назариявии марбут бо Ғояи гуногунишавии вожа ва ибора (дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) ба пажӯҳиши луғавӣ модификатсионии гуногунишавии фразеологӣ вожа ва маҳз муайянкунӣ ҳаҷди мучоз, муқоисаи таҳаввули ҳамроҳ бо ибора, инчунин ВФ бахшида шудааст; ҳамаи дигаргуниҳои суратгиранда бо воҳидҳои луғавӣ ва ва ВФ таҳқиқ гардидааст; равишҳои калидӣ нисбат ба омӯзиши фразеология, ки ҳифзкунандаи иттилооти фарҳангии ташаккулдиҳандаи ҷаҳоншиносии миллӣ баррасӣ гардидааст; таснифи фразеологизмҳо аз рӯи аломатҳои сохторӣ-семантикӣ коркард ва таҳия мегардад.

Дар ин боб таваҷҷуҳи асосӣ ба он тағйироти маъно нигаронида шудааст, ки ҳангоми пайвастшавӣ бо вожаҳои гуногун пайдо мешаванд, яъне бо алоқаи ҷанбаи луғавӣ фразеологӣ дошта, аммо на аз лиҳози вижагӣҳои сохтани ибораҳо тибқи вижагӣҳои сохторӣ арзи вучуд мекунад. Масалан, феъли **афтодан** дар забони тоҷикӣ маъноҳои гуногун тағйирёбанда дорад, вобаста ба он ки аз лиҳози семантикӣ бо кадом навъи исм алоқаманд мегардад: мисол, **себ ба замин афтод**; аммо **хона меафтад** ё **дар андеша афтодан**, – ки сермаҳсул аст, маънои тамоман дигарро ифода мекунад, «Ман дар андеша афтодам, ки «ба ман чӣ кор дошта бошад?...» (С.А., 89)

Ё ки дар забони англисӣ феъли **fall** – **афтодан** ҳам вобаста ба воҳидҳои семантикӣ навъи исм метавонад маъноҳои мухталиф дошта бошад:

«September had come and the leaves were starting to fall» – «*Сентябрь фаро расид, бинобар ин барҳо ба афтодан оғоз карданд*»;

Ride for a fall – бемулоҳиза рафтор кардан, ба худ зиён расонидан:

«As for Diana... I admire her for sticking to Ferse, but I think it's quite crazy of her... 'Yes; I feel she's riding for a bad fall, but I hope I should do the same» (J. G., 67) – «*Он чи ки ба Диана дахл дорад... ман дар пеши ӯ сари таъзим ҳам мекунам, барои он ки ӯ Ферзро хоҳад партофт, аммо ин умуман беақлӣ аст... Бале ман эҳсос мекунам, ки барои ӯ ин бетағйирӣ ба хубӣ тамом намешавад, аммо фикр мекунам, ки баҷойи ӯ ман ҳам ҳамин тавр рафтор мекардам*»;

«I have a feeling that you are riding for some kind of a terrible, terrible fall. But I don't honestly know what kind» (J. S., 25) – «*Ба назарам, ту ба тарафи кадомчарии хеле мудҳиши меравӣ. Аммо ба ростӣ, ман худам намедонам, ки маҳз ба кадом чарӣ меравӣ*».

Пас, вақте ки суҳан дар бораи гуногуншавии луғавию фразеологӣи вожа меравад, мо «полисемияи шаклгирифтаи ғайривозех»-ро дар назар дорем, ки он такрор кардани маъноҳои гуногуни вожа ва пайванд додани он бо мақулаҳои гуногуни луғвӣ ва семантикӣи вожаҳо мебошад. Бояд қайд намуд, ки «полисемияи ғайривозех» бо полисемияи «возех» муқобил гузошта мешавад. Дар бораи полисемияи «возехи муҳосирашуда» мо вақте суҳан мегӯем, ки такроркунии ин ё он маъно бо интихоби натиҷаҳои вижагиҳои якҷоягии синтаксисии ин ё он забон вобастагӣ дорад.

Тавре ки натиҷаҳои пажӯҳишҳо нишон доданд, роҳи асосии сохтани ВФ дигаргунсозии ибораҳои маъмулӣ ба ҳамарзишҳои мураккаби вожаҳо мебошад. Дар инҷо иқтибос намудани Е.Р.Курилович бамаврид аст: «ба вучуд омадани ҳамарзишҳои мураккаби (фразеологӣи) вожаҳо – ин раванди яктарафа мебошад. Ба таври мувозӣ бо ташаккули ВФ дар вожаҳои таркиби онҳо маъноҳои нав пайдо мешаванд, ба ғайр аз маъноҳои «билқувваи» гӯё «фурубурдашуда» тавассути маънои маҷмӯии мураккаби номинативии қобил ба мубрамшавӣ, ҷудошавӣ ва қобилияти такроршавии алоҳидаро ба даст овардан мебошад» [Курилович, 2000, 109]. Ҷунончи, масалан, дар истифодаи нутқии забони тоҷикӣ паҳншавии ВФ «*гови Худо ва хари Мустафо*» - *одами нодон, бефаросат, бесавод «ба гӯиши хар танбӯр навохтан»* – *чизеро ба каси нофаҳм зӯр зада исбот намудан; кори беҳуда кардан; «уштурро аз сӯроҳи сӯзан гузаронидан»* – *ниҳоят фиребгар, қаллоб будан* – ба адабиёт имкон медиҳад, ки бо истифодаи гов, хар, уштур – на масъалаи зикр намудани ҳайвоноти дахлдор, балки тавсифи қобилиятҳои зеҳнии инсон мебошад.

«*Ту боиш гови худою хари Мустафо барин дар даиш мегардию намедонӣ, ки аз олам чӣ следует мегузарад*» (Р. Ҷалил, Шӯроб, 34) → *Тоza ҳам нодон будай! Ман то ҳол ба гӯиши хар танбӯр навохта истодам-ми?»* (С. Фанӣ, Табассум, 67)

Бояд қайд намуд, ки на танҳо дар маводи забони тоҷикӣ, балки дар забони англисӣ ҳам метавон шумораи зиёди мисолҳоро оид ба пайдошавии маъноҳои номинативӣ дар вожаҳо овард, ки бо роҳи мубрамшавии имконоти семантикӣ дар таркиби ВФ ба даст омадаанд.

«A clever dog» – *боақл, одами зирак:*

«He's a clever dog, isn't he? Very clever, admitted the other» (U. S., 67) – «*Ӯ хеле боақл аст, магар на? – Хеле боақл, -эътироф намуд дигаре;*

«As solemn as an owl» – *мисли бум бофаросат аст:*

«Hope looked at the three middle-aged men, who were as solemn as owls... and shook with laughter» (J. P., 89) – «*Хоуп ба ин мардонии солхӯрда нигоҳ кард ва ба ханда зад: ҳар се чаимонашонро бо аломати пурмаъниёна болою поён мекарданд, айнан ба мисли бумҳо...*».

Аз чамъбасти ҳамаи он чи дар боло зикр гардид, чунин бармеояд, ки ВФ иборат аз «ҳадди» гуногуншавии луғавию фразеологӣи вожа мебошад. Вожа дар ибора ва инчунин дар муносибатҳои мураккаби фразеологӣ бо дигар вожаҳо ворид гардида, аз лиҳози семантикӣ дигаргуншакл мешавад ва бинобар ин, дар шаклҳои гуногуни луғавию фразеологӣи худро такрор менамояд.

Пажӯҳишҳои муосири забоншиносӣ бидуни муқоисаи объектҳои омӯхташаванда қобили тасаввур нест. Таносубҳои байни ҳамдигарӣ, муқоиса ва муқобилгузории воҳидҳо, мақулаҳо, дараҷаҳо ва бозгӯии дигар падидаҳои забонӣ ҳамчун шартӣ ҳатмӣ тавсифи ҳар яки онҳо, муқаррар намудани постулатҳои назарраси робитаҳои шаклӣ ва маъноӣ дар миёни онҳо ва дигар микросистемаҳо, зерсистемаҳо ва системаҳои муттаҳидкунандаи онҳо баромад мекунад. Муносибатҳои монандӣ ва фарқият на танҳо барои ҳар гуна падидаҳои имконпазир хос мебошад ва дар робитаи системавии дохили як забон аст – менависад В.К.Гак, балки барои падидаҳо ва гурӯҳҳои ҳаммонанди забонҳо гуногун ҳам қорбаст мегардад [1,78]. Чунончи, дар сатҳи байнизабонӣ ҳам, ҳамон муносибатҳои семантикӣи хосбуда барои воҳидҳои луғавӣ, фразеологӣ–муродифӣ, мутақодӣ ва ғайра ошкор мегардад.

Масалан, дар байни ВФ тоҷикии *Аз ақл бегона шудан* ва *аз ақл берун, ақл бовар намекардагӣ*, ғайри ҳақиқӣ; бемаънӣ, беасос аҳмақ; бемаънӣ ҳамин гуна муносибатҳои монандии семантикӣ мавҷуданд, ки дар миёни ҳар гуна аз ҷумлаи ВФ ва фразеологизмҳои англисии зерин ҷой доранд: to be out of one's head / be off one's head; be not right in one's head – *тамоман ақл дарҷой набудан*:

«*Эҳтимол ту аз ақл бегонаӣ, ки шеърҳои бо хуни дил навиштаи маро то ин дараҷа ғалат мехонӣ*» (Ф. М., 78);

«*Хонуми бечора қариб аз ақл бегона шуда буд.....*» (Ф. М., 45) «Mabel's husband's father was what is called «not quite right in the head» (A. Ch., 62) – «*Хусури Мейбл..... тавре ки мегӯянд ақлаш дарҷояш нест*»;

«He isn't to be trusted any more, Paul. He isn't right in his head» (К. 34) – «*Ба ӯ наметавон эътимод кард. Ақли ӯ дарҷояш нест*».

Ҳамон гуна, ки таҳлили маводи мавҷудаи оид ба таҳқиқоти умумӣ ва хусусии ба пажӯҳиши қиёси забони англисӣ бахшидашуда (Ю.Ю. Авалиани, М. Азимова, Л.Г. Акуленко, Ф.А. Ахмедова, Р.А. Будагов, В.Г. Гак, Э.А. Макаев, М. Назирова, М.М. Рачабова, Д.А. Раҳимова, З.М. Шарипова, В.Н. Ярцева) нишон дод асли асосии нақши таҳлили қиёсии байнизабонӣ аз ин қарор мебошад:

1. Аввалияти тасвири дохилизабонӣ нисбат ба мавзӯи байнизабонӣ: омӯхтани тарҷумаи забонҳои алоҳида бояд пеш аз қиёси онҳо сурат гирад (миқёси он дар забони хоричӣ гуногун бошад).

2. Таҳлили қиёсӣ ба сарчашмаҳои воқеии монандии маъноҳои миёни воҳидҳои қиёсшаванда асос меёбад.

3. Қиёсшавандагии тасвириҳои дохилизабонӣ: омӯхтани забонҳои алоҳида бояд дар заминаи назарияи ягона, гуногуншавии методҳои ягона ва бо ёрии дастгоҳи ягонаи мафҳумӣ-истилохотӣ роҳандозӣ гардад.

4. Таахлили қиёсӣ метавонад аз шакли забонӣ ба мазмун (равиши семасиологӣ) ё баракс, аз мухтаво ба тарзи ифодаи он дар забонҳо (равиши ономасиологӣ ё контентивӣ) чараён дошта бошад. Дар пажӯҳиши қиёсии густарда одатан ҳар ду равиши мазкур ҳамкорӣ мекунанд.

5. Пажӯҳиши қиёсӣ метавонад синхронӣ-қиёсӣ ва ё диахронӣ-қиёсӣ(қиёсӣ-таърихӣ) бошад.

6. Манбаҳои таҳлили таърихӣ: падидаҳои қиёсӣ метавонанд новобаста дар ҳар забони алоҳида, ё дар асарҳои нутқии дар муносибатҳои бозрамзишавӣ (нӯсхаи асл ва тарҷума, тибқи тарҷума ба забони севум) мавриди омӯзиш қарор гиранд. Ҳар ду равиш муваффақона яқдигарро пурра мекунанд, дар зимн, пажӯҳиши амалқарди нутқии падидаҳои қиёсшаванда ҳам ба даст овардани тавсифоти муҳими сифатӣ ва ҳам миқдориро (қорбурди нисбӣ) имконпазир месозад.

Таҳқиқоти мо ба тасвири синхронӣ-қиёсии дутарафаи (қорҳои мутавозӣ) ВФ, амсилаи тавсифкунандаи фаъолияти зеҳнии инсонро на ҳамчун система, балки амалқарди нутқии онҳо самтгирӣ шудааст. Заминаи тасвири дутарафа мафҳумҳои ҳам ба забоншиносӣ ва ҳам ба омӯзиши назарияи фразеологӣ мансуб буда хизмат мекунанд.

Боби 2 таҳти унвони «*Вижагиҳои сохторӣ-грамматикии ВФ фаъолияти зеҳнии инсон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ*» ба тавзеҳи ҳамачонибаи монандӣ ва фарқиятҳои фразеологизмҳои мазкур бахшида шудааст.

Дар **параграфи якуми** боби мазкур дар натиҷаи таснифи фарогири тарзи морфологӣ ифодаичузбӣ меҳварӣ ва навъҳои робитаҳои миёничузбӣ ва меҳварӣ ва вобаста, навъҳо ва зернавъҳои ҳам ба ҳар ду забон ва ҳам ба ҳар як забони алоҳида хосбуда, чудо карда мешаванд.

Пажӯҳиши вижагиҳои сохтори грамматикӣ воҳидҳои фразеологӣ (аз ҷумла аз лиҳози қиёсӣ) имкон медиҳад, ки на танҳо қонуниятҳои ташаккули маъноӣ фразеологӣ таҳти таъсири системаи забонӣ, балки ошкорсозии хосиятҳои универсалӣ ва миллию махсуси ВФ дар забонҳои қиёсшаванда пайгирӣ карда шавад. Дар забонҳои қиёсшаванда

бештарин қисми ВФ - ро воҳидҳои феълӣ ташкил медиҳанд. Дар ин қабил фразеологизмҳо чузъи меҳварии онҳо шаклҳои гуногуни феъл мебошанд, ки ба ВФ ҷанбаи равандӣ мебахшанд. Барои таснифи минбаъдаи ВФ ҳатто бояд маънодории феъл ба назар гирифта шавад.

Синфи ВФ-ии феълӣ дар ҳар ду забон сершумортарин ба ҳисоб мераванд. Дар забони англисӣ 271 ВФ феълӣ тавсифкунандаи фаъолияти зехнӣ ҳудо карда шудааст, ки 51,2% аз шумораи умумии ВФ таҳқиқшавандаро ташкил медиҳанд, дар забони тоҷикӣ бошад, ба фразеологизмҳои феълӣ 158 воҳид мансуб аст, ки 19,3% ВФ омӯхташавандаро дар бар мегирад.

7 серсинфи асосии ба ВФ барои забонҳои қиёсшаванда ҳосбудаҷудо карда шудааст.

Асоси сохтори грамматикӣи ВФ-ии феълӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикиро - амсилаи сохтори V+N барои забони англисӣ ва N+V барои забони тоҷикӣ ташкил медиҳад, яъне амсилаи инъикоскунандаи тафовути миёни забонҳои қиёсшаванда ба тартиби омадани қисмҳои исмӣ ва феълӣ мебошад. Барои забони тоҷикӣ, ки ба он тобеияти ҳаттии тарафи ҷаҳд ҳос аст, исмӣ- қисми вобаста буда, пеш аз қисми асосӣ- феъл қарор дорад. Дар ҳоле ки барои забони англисӣ мутобиқ бо робитаи ҳаттии тарафи рост, чузъи вобаста баъди феъл мавқеият дорад.

take notice – *зоҳир намудани аломати зиракӣ (дар бораи кӯдак):*

«Two months and three days!... **Takes notice** in a way quite wonderful» (Ch. Dickens, The Cricket on the Hearth) – «*Ду моҳу се рӯз ...ва аллақай зиракии шиғифтовар зоҳир мекунад!*»; «*Роджер бисёр меҳонд, аммо ҷаҳд он чи ки бевосита ба қори ӯ дахл дошт. Тамоми рағбати ӯ ба як самт равона шуда буд*»

майнаро об қардан – *зиёд фикр қардан, ақл давондан;*

«*Боре ман дар вақти навбатдор буданам дар хобгоҳ ба танҳои дар сари вазифаҳои хонагии касри аъшорӣ «майна об мекардам»* (С. У., 89)

Бояд қайд намуд, ки дар забони тоҷикӣ гурӯҳи феълҳои ҳудо мешаванд, ки дар сохтани микдори зиёди фразеологизмҳои феълӣ ширкати фаъол доранд. Сермаҳсултарини онҳо феълҳои **додан, овардан, мондан** мебошанд:

«*Азбаски у қувваи ҳофизаи баланд дошт, бо як мутолиа мазмуни мундариҷоти он китоб дар ёдаш мемонд ва шеърҳои дилҷасп, ҳарчанд дароз бошад ҳам, айнан ба хотираш нақш бафта мемонданд*» (С. А., 214)

Ба зерсинфи воҳидҳои фразеологӣи V+N забони англисӣ мо инчунин зернамуди васеъкунандаи пешояндии маъноӣ исми тавассутиҷонишинҳои соҳибиро мансуб медеҳем V+pron+N: **cut one's eye – teeth (wisdom – teeth), have one's eye – teeth (wisdom – teeth cut)** – *таҷрибаи зиндагӣ ба даст овардан, боақл шудан; cross one's mind* – *ба сар омадан; cudgel one's brain* – *майна об қардан.*

«I haven't lived in this world fifty years and more without **having my eye-teeth cut**» (Th. Dreiser, 'The Titan') – «Ман дар ин дунё беи аз панҷоҳ сол умр ба сар бурда бошам ҳам, натавонистам таҷрибаи зиндагӣ ба даст оварам».

Барои фразеологизмҳои забони англисӣ бо амсилаи сохтори **V+Adj+N**, ки дар инҷо сифатчӯзӣ доимии ВФ мебошад, ҳамон навъҳои тобей-объектӣ ҳосанд, ки барои зерсинфи **V+N** чӯдо шудаанд: **have a slow wit** (*slow – wits*) – кундзехн; **have a quick (ready) wit** – зирак будан, уҳдабаро;

«He **has a ready wit** and is never at a loss for a good argument» – «Ӯ одами зирак ва ҳозирҷавоб аст».

Барои сифатҳо дар забони тоҷикӣ ҳангоми ҳамроҳ будан бо исми алоқа бо бандаки изофӣ **N-и+Adj+V** хос мебошад: **ҳезули тар фурӯхтан** – фиреб додан, ҳилла кардан; **шавлаи беҳуда пухтан** – хаёли хом доштан, хомтамағӣ кардан.

Яке аз сершумортарин серсинфҳои фразеологизмҳои дорои сохтори амсилаи сохтори **V+prep+ N** (дар забони англисӣ) ва **prep+N+V** (дар забони тоҷикӣ) ташкил медиҳанд.

Дар ташкили сохторӣ-грамматикӣ ва семантикӣ амсилаи номбурда намудҳои пешояндҳои дар ташкили фразеологизмҳои истифодашаванда муҳим мебошанд. Тавре ки таҳлили маводи забонӣ нишон дод, дар ташкили ВФ амсилаи сохтори **V+prep+N = prep+N+V** пешояндҳои ҳар ду забон иштирок мекунанд.

Дар забони англисӣ: **turn of mind** – тарзи фикр; **be (run) in blinkers** (инчунин **wear blinkers**) – дурандеи набудан, маҳдуд будан:

«He was shrewd, secret and merry of a Rabelaisian **turn of mind**...» (W. Faulkner, 'The Hamlet') – «Ӯ одами бохирад, дамдӯзд, дорандаи зарофати Рабле аст».

Дар забони тоҷикӣ:

аз ёд бурдан – фаромӯши кардан, аз хотир баровардан:

ба ёди касе афтидан – касеро ба хотир овардан, ёд намудан.

«Мудири ҳосилотиҳои имрӯзҳо боз ба ёди писарони, ба ёди Баракаи гумгаишти афтидааст...» (Ҷ. И., 56);

аз ёд баровардан / аз ёд баромадан:

«– Ҳа, дарвоқеъ, қариб буд, ки аз ёдам барорам» – (С. А., 56)

«– Боз ҳамин тавр омада истед, маро аз ёд набароред...» (П. Толис, Ҳикояҳои даҳ сол, 90)

«– Чизҳои аз ҳама даркорӣ аз ёдатон баромадааст» (А. Дехотӣ, Шер ва ҳикояҳои мунтахаб)

дар ёд доштан:

«Дар ёд дорам, ки ӯ ҳаргиз суҳанҳои дуруит намегуфт»

Дар забони англисӣ пахншавии қисми номии фразеологизми феълӣ, инчунин аз ҳисобичонишинҳои соҳибӣ ва номуайяни сурат мегирад:

rummage in (search) one's memory – хотираи худро кофтан; **come to one's senses** – ақдро баҷояи мондан; **dwell (live) in one's memory** – солномаи зинда; **soak into smb's brain** – ба шуур расидан ба касе комилан возеҳ шудан;

«*And we've got to save a bit if we are going to live here, until whoever decides the income tax come to his senses*» (М. Д., 12) – «Агар мо дар инҷо зиндагӣ кунем, он гоҳ лозим мешавад, сарфакорӣ намоем, то замони даромадани ақли онҳое, ки андоз аз даромадро чорӣ мекунад».

Воҳидҳои фразеологизми дорандаи пахнкундаи исм ба воситаи сифат дар забони тоҷикӣ сохтори зерин дорад: **prep+Ни+Adj+V: аз доираи ақл берун кардан**

Амсилаи **Про+V** бо тобеияти баъдихичоии исм вижагии забони тоҷикӣ мебошад: **ақлу ҳуши касеро бурдан** (касера мафтун кардан) – сводить с ума; **ақдро ба қор андохтан** – фикру мулоҳиза кардан, аз рӯйи ақл қор кардан.

ақли касеро ба ҷояи овардан – танбеҳ кардан, ҷаҳми касеро қушиода мондан; огоҳонида мондан:

«- О, пештар мефаҳмондӣ намешуд, - аз Мамарачаб норозигӣ қард Юнусбобо.- Ду – се даҳан гапҳои бамағъӣ зада, ақлашро ба ҷояи оварда мемондам». (Ф. Н., 52 қ. II)

аз ақл берун – ақл бовар намекардагӣ, гайри ҳақиқӣ; бемағъӣ; беасос: «Дар тасвирҳои муболиғаҳои аз ақл берунро бисъёр қор мефармояд» (С. А., 108)

ақлу ҳуши касеро бурдан (касера аз ақл бегона кардан);

қасе, қизеро ёд кардан – касеро ба хотир овардан, ёдоварӣ намудан, ба қасе, қизе назмон шудан;

«Раҳмат ба шумо, аз ҳамон ҷо ҳам маро ёд қардед, ҳатто пул фиристодед» (Ҷ. И., 79)

Фразеологизмҳо бо амсилаи сохтори **V+Adj**-ро танҳо дар забони англисӣ ошкор намудем. Дар ин навъи ВФ шаклгирии морфологизми алоқаи синтаксисӣ дар миёни ҷузъҳои меҳварӣ ва вобаста вучуд надорад: **think twice** – ду бор фикр кардан; **think better** – беҳтар фикр кардан; **think aloud** – бо овоз мулоҳиза кардан; **know how** – малака, қордонӣ;

«*You can't argue with a man who's got a fist like a steam hammer and wouldn't think twice about using it*» (W. M., 15) – «Бо одаме, ки муитҳояи мисли болга аст ва бе мулоҳиза онҳоро ба қор меандозад, набояд мувоҳиса қард».

Дар забони англисӣ боз як зерсинфи ВФ чудо шудааст:

-фразеологизмҳо бо амсилаи сохтори **V+prep+prep:**

know smth inside out – панҷ панҷа барин донистан:

«*Maria and I have just come back from ... Rome... What a place! It inspires one at once with a kind of passion to know it ... inside out*» (А. Н., 42) – «*Мо бо Мария худи ҳозир аз Рим баргаишем ... Чу шахри зебо! Ба шахри Рим афтада, билофосила хоҳиши пайдо мешавад, ки онро чун панҷ панҷа бидонӣ*».

Воҳидҳое ҳамчун воҳидҳои фразеологии субстантивӣ доништа мешаванд, ки аз лиҳози амалкардӣ мансуб бо исмҳои бочузӣ меҳварии исми мебошанд. Ба воҳидҳои субстантивӣ 56 ВФ – ии забони англисӣ ва 46 ВФ – ии забони тоҷикӣ мансубият доранд, ки мутаносибан, 9,9% фразеологизмҳои забони англисӣ ва 9,5% фразеологизмҳои забони тоҷикиро ташкил мекунанд.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ воҳидҳои фразеологии субстантивӣ аз рӯи сохтори грамматикӣ яксон нестанд. Гуногунии робитаҳои муайянкунанда, ки дар ВФ ҳамин синф зоҳир мешаванд, бо пуркунии чузбӣ сохтори фразеологизмҳои алоқаманд мебошад. Дар дохили ҳамин синф зерсинфҳои ҷудо мешаванд, ки ба ҳар ду забон хос мебошанд.

ВФ дорони сершумортарин амсилаи сохтори **Adj+N= Nn+Adj** мебошад. Вижагии хоси ВФ субъектӣ дар забони англисӣ пеш аз исми омадани сифат ва ҳамроҳ шудан ба он мебошад: **a wooden head** – *кундзехн, каллакаду*; **a clear head** – *одами заковатманд*; **a gray matter** – *мағзи сар, чинҳои майна*; **a strong meat** – *кори дандонишкан*; **a clever dog** – *бохирад, чакқон*; **mental furniture** – *донии; бори донии*:

«*You're too milk and watery with our friend, you are indeed, 'remonstrated Silas, with a disapproving shake of his wooden head*» (Ch. Dickens, 'Our Mutual Friend') – «*Шумо хеле нармтабиат ҳастед, дӯсти моро бо оби шарбатдор зиёфат мекунед чаноб! – маломат кард ёро Сайлас ва сари карахти худро бо истеҳза чунбонид*».

Дар ВФ забони англисӣ ҳолатҳои истифодаи исми хос ба сифатичузӣ меҳварӣ ба мушоҳида мерасад: **Tom fool** – *гӯли Худо, сари бемағз*:

«*In this idiotic world of the theatre, either you are Tamburlaine shaking the earth or you are poor Tom Fool sinking into obscurity and oblivion. Either they are ail chasing you or they are all avoiding you*» (J. Priestley, 'Rain upon Godshill') – «*Дар ҷаҳони аблаҳонаи театрии шумо ё Темурланг ҳастед, ки инсониятро ба ларза мебароред, ё хӯсаи полези ба ҳеч кас номаълумед. Ҳама ба дунболи шумо ҳастанд, ё ҳама аз шумо мегурезанд.*»

Воҳидҳои фразеологии амсилаи **Nn+Adj** дар забони тоҷикӣ сохта мешаванд, ки барои он мавқеияти баъдии сифат нисбат ба вожаи меҳварӣ ва алоқии бо бандакӣ изофӣ бо исми хос мебошад. **ақли зуфунун** – *ақли баркамол, идроки комил*; **вартаи авҳом** – *гирдоби ҳаёлот, андеша*; **сари сабз, ҷавон, бетачриба**.

Амсилаи дар забони тоҷикӣ пешниҳодшуда (**Adj+N**) аз рӯи тавсифномаи сохторӣ-грамматикии худ дар дараҷаи баландтарин ба **ВФ** амсилаи субъективӣ-адъективии забони англисӣ бо мавқеияти пеши сифатӣ вобаста ва ҳамроҳшавии он ба исми меҳварӣ мувофиқат мекунад.

Ба зерсинфи сохтории минбаъда **ВФ** дорои амсилаи сохтории **N+conj+N** мансуб мебошанд. **ВФ** субстантивӣ ҳам аз рӯи нақшаи сохторӣ дар асоси ду исми баробарҳуқуқ сохта мешавад, ки дар тарзи алоқаи байни онҳо- пайвандакҳои пайвандкунанда (**conj**) – **y = and**: **N+y+N** – дар забони тоҷикӣ инъикос меёбад: *фанду фиреб; мақру фан*.

Ҳангоми таҳлили маводи забонӣ мо инчунин **ВФ** дорои амсилаи сохтории **Ni+y+N** –ро ошкор намудем: *соҳиби қаламу ақл – соҳиби хирад ва ишиову тахрир; босавод, доно*:

«Аммо вазорат кори ақлу қалам аст, вазир соҳиби қаламу ақл бояд» (Ахмади Дониш).

Дар забони англисӣ чунин **ВФ** дорои амсилаи сохтории **N+and+N** мавҷуд аст: *head and shoulders* – бо калла:

«*Geoffrey says his speech on the Poor Law was head and shoulders the best made*» (J. G., 17) – «Чеффри мегӯяд, ки нутқи ӯ дар мавриди қонун дар бораи фақирон аз дигар нутқҳо беқиес беҳтар буд».

Дар **ВФ** забони англисӣ истифодаи исми хос ба сифатичузъи ҳам меҳварӣ ва ҳам вобаста ба назар мерасад: *cousin Betty* – аҳмақдӯхтар; *Tom o'Bedlam* – «Том аз Бедлам» - девона, беақл, *Simple Simon* – соддалавҳ, чиннӣ:

«*I don't think there's a man living that can say Foster's wronged him of a penny, or gave short measure to a child or a cousin Betty*» (E. G., 32) – «Ба фикри ман, дар ҷаҳон одаме нест, ки бигӯяд Фостер ба як мири ӯро фиреб кард, кӯдак ё кӯтоҳақдро фанд кард».

Қобили қайд аст, ки дар забони англисӣ **ВФ** дорои амсилаи сохтории **N+prep+N**, ки фаъолияти зехнии инсонро тавсиф мекунад, ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам дар шумораичамъ истифода мегардад: *a battle of wits* – пайкори ақлҳо; *a glutton of books* – фурубарандаи китобҳо.

Дар байни **ВФ** баррасишавандаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ зерсинфи **Ni+Part = Part I (II) +N**чудо карда шудааст, ки унсурҳои иборасози онҳо сифати феълӣ ба сифатичузъи вобаста ва исми ҳамчунчузъи меҳварӣ баромад мекунанд: *a walking encyclopedia* – қомуси ҳаракаткунанда; *leading (shining) light* – ситора, шахси машҳур; *гурги борондид* – шахси ботачриба; *афсурдагони хом* – касони ноозмуда.

Воҳидҳои фразеологӣ адъективӣ ҷанбаҳои воҳидҳои амал ё дараҷаи тавсифномаи сифатии ашъро, кичузъи меҳварии он сифат мебошад, истифода мекунанд.

Дар миёни воҳидҳои фразеологӣи аъҷивии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ду зерсинфи асосии сохтори барои ҳар ду забон муштарак: а) ВФ аъҷивии муқоисавӣ дорои амсилаи сохтори **N+comp+Adj**; б) ВФ дорои амсилаи сохтори **Adj+prep+N** хос мебошанд.

Ба ВФ аъҷивии муқоисавӣ фразеологизмҳои мансубанд, ки дар таркиби худчӯзӣ муқоисакунанда доранд: **as / барин, чун**. Ин зерсинф ба таври пурртар дар забони англисӣ ба назар мерасад:

(*as*) **silly as a goose (as a sheep)** – *мисли гӯсфанд гӯл аст (as) smart as paint* (амер. *as a steel trap, as a whip*) – *хеле ҷаққон, доно, ботадбир; as cunning as a fox – ғубебгар; as clever as a sin; as smart as a fox; as mad as a beetle; as mad as a hatter.*

Барои ВФ аъҷивии муқоисавӣ навъи сифатӣ бо мавқеияти баъдӣ ва ҳамроҳшавӣ дар ҳар ду забон хос аст.

Ба зерсинфи дувум ВФ дорои амсилаи сохтори **Adj+prep+N** мансуб мебошанд: **Adj+prep+N: dead from the neck** – *гӯл мисли гӯсфанд; дур аз инсоф:*

«*Marvelous, Hotman said, passing his bottle around. Let's drink to it Anybody who won't is dead from the neck up*» (A. S., 18) – «*Манзараи муъҷизаосо, - гуфт Готман ва шишаро ба давра гардонд. Ба ин муносибат менӯшем. Ҳар ки рад мекунад, аҳмақ аст*».

Дар ҳар ду забон амсилаи сохтори ВФ бо алоқаи пайваस्तкунанда дар миёни сифатҳо ҷудо мешавад: **Adj+and+Adj** – дар забони англисӣ: **penny-wise pouand-foolish**: (тахтуллафз: *дар майда-чӯйда оқилу дар чизҳои ҷиддӣ нодон*); **Adj+y (ю) +Adj** – дар забони тоҷикӣ: **доною нодон**.

Параграфи дувуми боби мазкур ба баррасии ВФ бо сохтори ҷумла бахшида шудааст. Дар миёни ВФ иртибототи метавон ду гурӯҳи ибораҳои ҷудо кард: зарбулмасал ва мақолҳо.

Тавре ки натиҷаҳои пажӯҳиш нишон доданд, дар забонҳои қиёсшаванда ифодаҳои зарбулмасалию мақолӣ мавҷуданд, ки аз рӯи сохтори худ бачумлаҳо мансубанд. Дар навбати худ, зарбулмасалҳо аз суханони тамомшуда бо вобастагии муқаррарӣ ва муқаррарӣ-гунаӣ иборат мебошанд.

Зарбулмасалҳои тавсифкунандаи фаъолияти зеҳнӣ бо вобастагии муқаррар дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бештар маъмул мебошанд. Ба ин зарбулмасалҳо дарки мучаддади маъно хос аст. Намунаи чунин зарбулмасалҳо аз ин қарор аст:

second thoughts are best – *ҳафт бор чен кун ва баъд бибур;*

«*Your inclination is to close with the offer. My advice is wait and think more about it, second thoughts are best*» (DEI) – «*Шумо майл ба он доред, ки ин пешниҳодро қабул намоед. Маслиҳат медиҳам, ки сабр кунед андеши намоед. Тавре ки мегӯянд, ҳафт бор чен кун ва баъд бибур*»;

дандон шиканад даруни даҳон;

доно аз паси кори худ давад, нодон – аз паси умед.

Ҳамзамон бо зарбулмасалҳои дорои вобастагии муқаррарии чузъиёт, мо зарбулмасалҳои дорои вобастагии муқаррарӣ-гунаиро ошкор намудем, ки дар навбати худ ба гунаҳои луғавӣ ва грамматикӣ тақсим мешаванд. Дар инҷо бояд эзоҳ дод, ки гунаҳои грамматикӣ танҳо дар забони англисӣ дучор мешаванд. Мисолҳои гунаҳои луғавӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ:

every fool (или *fools*) *will be meddling* – аҳмақҳо дӯстдоранд, ки ба ҳар ош қаттиқ шаванд: «*It is an honour for a man to cease from strife: but every fool will be meddling*» (DEI) – «Даҳолат накардан – ин шараф аст: аммо аҳмақҳо ба ҳар қор даҳолат қарданро дӯст медоранд»;

доно ба шиорати абрӯ қор мекунад / ба доно як шиора бас; ба доно шиорат, ба нодон қалтақ.

Вижагии зарбулмасалҳои англисӣ дар мавҷудияти зарбулмасалҳои муқоисавӣ мебошад, ки дар ҷараёни ин пажӯҳиш ошқор қарда шуданд. Дар зер мо навъҳои асосии сохтори чунин зарбулмасалҳоро меоварем:

а) ҷумлаҳои содда бо алоқии муқаррарӣ ва муқаррарӣ-гунаиичузъиёт: (*there is*) **no fool like an old fool** – ахлаҳи пир ислоҳнопазир аст; =пиршо хартозӣ:

«*You are an old woman, Emily, and there is no fool like an old fool. The man's twenty years younger than you, and don't fool yourself as to what he married you for Money!*» (A. Ch., 18) – «Охир шумо зани солхӯрдаед, Эмили! Аз афтаи ахлаҳи пир ислоҳнопазир аст. Ин одам бист сол аз шумо ҷавонтар аст. Шумо худро таскин надихед, ки ӯ бо шумо издивоҷ қардааст. Ӯ бо пул издивоҷ қардааст!»

б) ҷумлаҳои мураккаби пайваст:

a fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years – оқил дар ҳафт сол ба саволҳо, ки ахлаҳ дар як соат медиҳад ҷавоб намегӯяд: «*Bryce Snailsfoot is a cautious man... he knows a fool may ask more questions than a wise man cares to answer*» (W. S., 22) – «Брайс Снейлсфут одами эҳтиётқор аст... Ӯ медонад, ки як аҳмақ ба чи қор қодир аст».

Зарбулмасалҳо бо сохториҷумлаи содда дар ҳар ду забон метавонанд бо чунин навъҳо пешниҳод гарданд:

I / ҷумлаи номаҳдуди бисёрраъзои дутаркиба:

first think, then speak (*think today and speak tomorrow will think twice before you speak once*) - Аввал андешиш в-он гоҳ гуфтор:

Пойбаст омадаасту пас девор (Сабдӣ)

Сершумортарин навъи зарбулмасал-ҷумлаҳои тавсифқунандаи ғаёолияти зеҳнии инсон чи дар забони англисӣ ва чи дар забони тоҷикӣ, навъи зарбулмасалҳои маҳдуди ташкилёфта аз рӯйи амсилаиҷумлаҳои дутаркиба мебошанд:

learn wisdom by the follies of others – аз шитибоҳи дигарон биёмӯз;
ҳалқаш гӯш кардан;

one fool makes many – аблаҳӣ сирояткунанда аст:

«As to those who take my rhapsodies for their model. They have exemplified the ancient adage, *'one fool makes many'*» (W. Scott, 'Letter to Byron) – «Онҳое, ки тасвирҳои маро чун намуна меназиранд ... фақат дурустии зарбулмасали кӯҳнаро тасдиқ мекунанд, ки аблаҳӣ сирояткунанда аст»;

ақли аблаҳ баъд аз пешии медарояд;

одамро ақл мебояд, на зӯр.

Дар миёни зарбулмасалҳои англисӣ ва тоҷикии тавсифкунандаи ғаъолияти зеҳнии инсон, инчунин зарбулмасалҳои аз рӯи амсилаи ҷумлаҳои мураккаби тобеш сохташуда ҳам ошкор карда шуданд:

a fool may throw a stone into a well which a hundred wise men cannot pull out – аблаҳ санге ба об андозад, ки даҳ нафар оқил натавонанд онро аз об бароранд;

аҳмақ касест, ки дӯст надошта бошад, аҳмақтар аз ӯ касест, ки дӯштаиро аз даст бидиҳад.

Дар тафовут аз зарбулмасалҳо нақшаи синтаксисии мақолҳо бештар гуногуншакл мебошанд.

1. *Мақолҳои муқарраркунандаи вобастагишчӯзҳои онҳо.* Ин навъи сохторӣ-семантикии мақолҳо ба зерсинфҳои зерин тақсим мешаванд:

а) ҷумлаҳои ҳикоягӣ:

brevity is the soul of wit – кӯтоҳбаёнӣ хоҳари истеъдод аст:

«Polonius. ... Therefore since *brevity is the soul of wit,*

And tediousness the limbs and outward flourishes.

I will be brief» (W. Shakespeare, 'Hamlet') –

«Полоний. ... Чун кӯтоҳбаёнӣчони ақл аст,

Пургӯйбошад, ороиши фаност,

Ман кӯтоҳбаён мешавам» (тарҷумаи М. Лозинский);

Аз нодонӣ дармонӣ;

бисёр дону кам гӯй;

донии чароғи ақл аст.

б) саволи:

ақл кӯр бошад, аз дидаи бино чӣ фоида?

What's up? Do you see any green in my eye? – Чи гап аст? Ту маро ба қадри кофӣ ботачриба медонӣ?

Ин нукта қобили қайд аст, ки масъалаҳои мазкур, аслан дар забони англисӣ тасдиқ ё инкор, саволҳои риторикӣ, мебошанд, ки посухро талаб намекунанд.

2. *Мақолҳо бо вобастагиш муқаррарӣ - гунаи ҷузъиёт:*

clear one's mind of smth. (тж. *dismiss smth. from one's mind*) – аз сар дур андохтан;

none (no one) is a fool always, every one sometimes – ҳеч кас доимо аҳмақ намешавад, балке гоҳе ҳар кас;

ақл на ба сол аст, на ба риш / ақл ба калонӣ ва хурдӣ нест

Умуман, муқоисаи ВФ-ии тавсифкунандаи фаъолияти зеҳнии инсон дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар сатҳи сохторӣ-грамматикӣ имкон медиҳад, дар бораи монандии назарраси онҳо хулоса бароварда шавад. Сарфи назар аз тафовутҳои сохти забонҳо, бинобар равишҳои гуногуни ифодаи муносибатҳои синтаксисии миёнҷузъиёти ВФ, мувофиқатҳои сохтории зерсохторҳои феълӣ, субстантивӣ ва адъективӣ фразеологизмҳо ошкор карда шудаанд. Дар навбати худ, ин пайдо кардани мувофиқатҳои ҳамарзиш ва ҳаммонанди ВФ-ро дар забонҳои баррасишаванда имконпазир месозад.

Боби 3 «Таҳлили қиёсии ВФ фаъолияти зеҳнии инсон дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ: ҷанбаҳои семантикӣ ва лингвофарҳангшиносӣ». Дар ин боб бо ёрии таҳлили семантикӣ монандӣ ва фарқияти ташкили семантикии ВФ ошкор карда мешавад. Макрочузъҳои сигнификатӣ-денотативӣ ва коннотативӣ маъноҳои ВФ-ӣ инчунин умумият ва вижагӣ дар ифодаи мафҳуми «фаъолияти зеҳнӣ» ВФ ҳар ду забон баррасӣ мегарданд. Боби мазкур аз се фасл иборат аст.

Фасли якум, ки шомили се параграф аст ва ба таҳлили семантикии ВФ тавсифкунандаи фаъолияти зеҳндар забонҳои тоҷикӣ англисӣ бхшида шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки бахшҳои интегралӣ ва дифференсиалии ташаккулдиҳандаи маънои сигнификатӣ-денотативӣ ВФ-ро чундо намуда, зарур аст, ки ҳамчунон бахши муайянкунандаи маънои коннотативӣ фразеологизмҳо низ чундо карда шавад.

Дар **параграфи якум** ВФ дорои арзёбии мусбат ва манфӣ қобилиятҳои зеҳнии инсон, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ амал мекунанд, ба таври муфассал баррасӣ мегардад.

Комилан табиист, ки чунин қобилияти зеҳнии инсон ба мисли аҳмақӣ ё маҳдудияти ақл боиси муносибати манфӣ ақлонӣ-эмотсионалӣ мегарданд ва ВФ зерин дар забонҳои қиёсшаванда бо мавҷуд будани бахши манфӣ баҳодихӣ тавсиф мешаванд. *not to have (got) a brain in one's head* – дар калла чизе надоиштан, дуруст сарфаҳм нарафттан, аҳмақи бекалла будан: «*You haven't got a brain in your head!*» – «Магар сари бемағз дорӣ!»;

обро нодид (е ба об норасида) **мӯзаро кашидан** – шароит ва ояндаро ба эътибор нагарифта ба қоре шурӯъ кардан – поступать необдуманно, неосмотрительно.

Дар миёни ВФ таҳлилнамудаи мо киши назарраси воҳидҳо бо арзёбии мелиоративӣ(мусбат)чудо мешаванд: *felicity of phrase* – сухандонӣ, зебобаёнӣ;

(as) *smart as paint* (амер. *as a steel trap, as a whip*) – чаққон, нуктасанҷ, бофаросат;

кифоят қардан – истеъдод, лаёқат, қобилият; фаҳму идрок.

Дар раванди пажӯҳиш муқаррар гардид, ки миқдори ВФ ифодакунандаи арзёбии мусбати қобилияти ақлонии инсон дар забони тоҷикӣ ба таври назаррас бартарӣ дорад. Дар захираи фразеологӣ забони англисӣ ВФ дорои чунин коннотатсия хеле камтар будааст. Ин дар бораи вижагии возеҳи миллӣ ва зехнияти махсуси ҳар як миллат шаҳодат медиҳад.

Дар **параграфи дувум** чузъи амалқардӣ-услубшиносии ВФ баррасӣ мегардад. Таҳти мафҳуми чузъи амалқардӣ-услубшиносии ВФ мо ягонагии силсиламаротибии таркиби семантикии ВФ- ро медонем, ки онро ба ин ё он услуби амалқардии забон мансуб намудан имконпазир хоҳад буд.

Тақсими анъанавии амалқардӣ-услубшиносии ВФ тавассути се дараҷаи асосӣ: китобӣ, байниуслубӣ ва гуфтугӯии ВФ пешниҳод мегардад. Айнан ҳамин тақсимот ҳам барои ВФ англисӣ ва ҳам барои ВФ тоҷикӣ хос мебошад.

Дар миёни фразеологизмҳои таҳлилнамудаи мо воҳидҳои китобӣ гуруҳи хеле камшуморро ташкил медиҳанд:

Attic salt китобӣ— *намақи атиқа, зарофати нозук;*

Solomon's wisdom китобӣ. – *ҳикмати Сулаймон.*

Дар маводи пажӯҳиши мазкур ВФ омиёна ва омиёнаи дағал дар забони англисӣ ошкор шудаанд. Воҳидҳои мазкур, инчунин бо дараҷаи пасти услубӣ ва тамсили возеҳан ифодашуда фарқ мекунад. Забони гуфтугӯӣ нутқи чехраҳо дар асарҳои бадеӣ соҳаи қорбурди ифодаҳои омиёна мебошад. *dumb Bunny* жарг. америкӣ— *аблаҳ, чиннизан;*

be off one's saucer австрал. жарг.австрал. — *ақли худро хӯрдан, девонашавӣ, ақро гум қардан.*

Дар **параграфи сеум** меъёрҳои ташаккули таркибичузъиёти ВФ баррасӣ мегардад. Натиҷаҳои пажӯҳиш ба мо имкон доданд, ки се меъёри асосии ташаккули арзёбии фразеологӣ чудо қарда шавад: меъёрҳои таркиби луғавии ВФ, семантикӣ ва экстразабоншиносӣ.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки меъёри семантикӣ муҳимтарин нишондиҳанда ҳангоми муайянкунии арзёбии фразеологизм мебошад.

Якчанд мисолҳои меъёри семантикиро меоварем:

to be soft in the head – *камақл ва аблаҳнамо будан* (арзёбии манфӣ): «*Their youngest son was soft in the head*» (DAI) – «*Писари хурди онҳо аблаҳнамо буд*»;

to be slow in the uptake – кам фаҳмидан, якбора нафаҳмидан (арзёбии манфӣ): «*She is a good girl, but slows in the uptake*» (DAI) – «*ӯ духтари хуб аст, аммо андаке камақл аст*»;

ба хотир парвардан – дар хотир доштан:

Кибру нахватҳо бар хотир парваранд,

Ҳар даме чун гург меише бардаранд (Румӣ, Маснави Маънавӣ, 45).

Маводи таҳлилгардида нишон дод, ки меъёри экстразабоншиносӣ якчанд сарчашмаҳои зуҳури баҳши муайяни фразеологизмҳоро, бештар бо шакли дохилии гумшуда муттаҳид менамояд. Меъёри мазкурро мо танҳо дар забони англисӣ ошкор намудем: *Tom of Bedlam* – *Том аз Бедлам* – девона, беақл (этимологияи таърихӣ– лақаби девонаҳое, ки аз девонахонаи Бедлам, девонахонаи Лондон барои гадоӣкардан озод мекарданд) (АРФС, 1984, 769);

Attic salt – *намаки атиқа, зарофати нозук.*

Ҳамчунин муайян карда шуд, ки дар баъзе ҳолатҳо дар асоси сохтани арзёбӣ якбора дуо мил қарор мегиранд. Масалан, дар фразеологизми зерини забони тоҷикӣ «*гурги борондида*» омилҳои чузъӣ ва семантикӣ ворида амал мешаванд.

Ҳамин тавр, ҳамчунбаи системавӣ ва ҳамчунбаи тасодуфии воҳидҳои фразеологӣ омилҳои асосии ташаккули фразеологизмро дар ҳолати мушаххаси нутқӣ ташкил медиҳад.

Фасли дувум ба ҷанбаҳои асосии қиёси байнизабонии ВФ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баҳшида шудааст.

Қиёс аз лиҳози муҳтаво бо таъя ба умумияти мафҳум ҳамчун заминаи қиёс имкон медиҳад, ки сохтори семантикии фразеологизмҳо тасвир ва вижагии онҳо дар забонҳои қиёсшаванда нишон дода шавад, ки ба ғайр аз аҳамияти назариявӣ, инчунин барои амалияи таълими забонҳо аз аҳамият бархӯрдор мебошад.

Дар робита бо ин ошкорсозии навъҳои мувофиқатҳои байнизабонӣ аз ҷалби таваҷҷуҳ мекунад, ки он яке мз самтҳои асосии забоншиносии муқоисавӣ ба шумор меравад:

Бо дар назардошти се дараҷаи семантикӣ, сохторӣ-грамматикӣ ва чузъӣб оз ҷунин навъҳои муносибатҳои байнизабонӣ чудо карда шудаанд:

1. ҳамарзишҳои фразеологӣ (пурра ва қисман);

1) ҳаммонандҳои фразеологӣ (пурра ва қисман);

2) воҳидҳои беҳаммонандҳои фразеологӣ.

Инчунин омӯзиши равишҳои тарҷумаи воҳидҳои беҳамарзишҷалби таваҷҷуҳ мекунад. Бо пайравии Е.Ф.Арсентева мо ҷунин равишҳои баргардони фразеологизмҳоро қобили қабул медонем: тарҷумаи таҳгулафзӣ, тарҷумаи дискриптивӣ, тарзҳои тарҷумаи луғавӣ ва омехта.

Фасли севум ба таҳлили қиёсии майдони фразеосемантикии «тавсифномаи зеҳнии инсон» бахшида шудааст.

Дар таҳқиқоти мазкур майдони фразеосемантикӣ ҳамчун иттиҳодияи воҳидҳои фразеологӣ нисбат ба як денотат, ки дар сохтори он метавон микромайдонро чудо намуд. Дар навбати худ, ҳар як микромайдон шомили гурӯҳҳои фразеосемантикии иборат аз маҷмӯи ВФ аз лиҳози семантикӣ наздик иборат мебошад.

Таснифи семантикии ВФ майдони фразеосемантикии «тавсифномаи зеҳнии инсон» бо роҳи дар маъниҳои онҳо ошкорсозии аломатҳои тафриқавии семантикӣ, ки барои мо шохискунандагони микромайдонҳои гуногуни инъикоскунандаи сохтори майдони фразеосемантикии таҳқиқшаванда мебошад, амалӣ карда мешавад. Хамин тавр, дар асоси таҳлили дақиқи таърифҳои луғатномавӣ мо майдони фразеосемантикии «тавсифномаи зеҳнии инсон»-ро ба ду микромайдончудо намудем: 1) «Тавсифномаҳои зеҳнии мусбат»; 2) «Тавсифномаҳои зеҳнии манфӣ» - нишонаи тафриқавии «нодон».

Ҳар як микромайдон, дар навбати худ, ба гурӯҳҳои фразеосемантикӣ, ба онҳо нишонаҳои муайяни тафриқавӣ хос мебошанд, чудо мешаванд. Микромайдони тавсифномаҳои зеҳнии мусбат дар асоси мавҷудияти бахши тафриқавии *ability of mind* – *қобилияти андешаронӣ* чудо карда мешавад. Микромайдон миқдори хеле калони ВФ-ро, ки бо аломати «боақл» муттаҳид шудаанд ва байни якдигар бо ин ё он аломатҳои барои таснифи минбаъдаи онҳо асосшаванда ҷиҳати гурӯҳҳои минбаъдаи фразеосемантикӣ фарқ мекунанд: «*қобилиятҳои ақлонӣ*», «*ақл, хирадмандӣ*», «*қобилияти ба даст овардани дониш*», «*нутқи оқилона*», «*хотираи хуб*», «*мулоҳизакорӣ*».

Бахши тафриқавии микромайдони «тавсифномаҳои зеҳнии манфӣ» - *lack of ability of mind* – *қобилияти андешаронӣ надоштан*.

Микромайдон миқдори зиёди ВФ бо аломати умумии «нодон»-ро муттаҳид менамояд, ки нишондиҳандаи ончӯзӣ *stupid* – *глупый, тупой* ва муродифҳои он: *slow-witted* – *нофаҳм*; *unintelligent* – *беақл, foolish* – *аблаҳ*, *silly* – *камақл* – дар забони англисӣ; *аблаҳ* ва муродифҳои он: *беақл, нодон, бефаҳм, кундфаҳм* – дар забони тоҷикӣ мебошанд.

Таҳлили аз тарафи мо анҷом додашуда нишон дод, ки ба микромайдони мазкур воҳидҳои бо ин ё он аломатҳо фарқкунандаи ҳамчун асос хизматкунандаҷиҳати тақсимои минбаъдаи фразеологизмҳо ба гурӯҳҳои минбаъдаи фразеосемантикӣ дохил мешаванд: «*аблаҳӣ*», «*суханони аблаҳона*».

Таҳлили ҷузъии таърифҳои луғатномавии ВФ майдони фразеосемантикии «тавсифномаҳои зеҳнии инсон» дар забонҳои қиёшаванда имкон дод, ки усули (принсипҳо) сохторишавии он ошкор гардад. Дар асоси онҳо аломатҳои интегралӣ ва тафриқавии майдонҳои

мувофиқ бо равандҳои равонии фаъолияти зеҳнии инсонро ташкилдиҳанда, аз қабили идрок, хотира, тафаккур, тавачҷух, омӯзандагӣ, рафтор ва мантиқ қарор доранд. Дар натиҷа майдони фразеосемантикӣ ба гуруҳҳои муттаҳидшуда бочузъиёти умумии семантикӣ тақсим мешавад.

Дар **хотимаи** таҳқиқот натиҷаҳои пажӯҳиш, нуқтаҳои ҷамъбастии ба Ҳимоя пешниҳодшаванда бозгӯйи шуда, дурнамои таҳқиқоти минбаъда таҳияи шудааст.

Феҳристи адабиёти истифодашуда:

1. Гак, В. Г. Фразеологическая трансформировка и проблемы фразео-графии (на материале русской идиоматики) / В.Г.Гак. //Фразеологизм и его лексикографическая разработка. -Минск, 1978. - С.60-64
2. Курилович, Е. Очерки по лингвистике. / Е. Курилович. – Биробиджан, Тривнум, 2000. – 50 с.
3. А. С. – Садриддин, Айни. «Марги судхур» / С. Айни. – Душанбе: Истиқбол, 2011. - 156 с.
4. Ҷ.Р. – Чалил Р. «Шӯроб» / Р. Чалил. – Душанбе: Адиб, 1988. – 304с.
5. М. Ф. – Муҳаммадиев, Ф. «Тири хокхӯрда» / Ф. Муҳаммадиев. Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1957. - 113с.
6. А. С. – Садриддин, Айни. «Ёддоштҳо» қ- 1,2. / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 1990. - 352с.
7. У. С. – Улуғзода, С. «Субҳи ҷавонии мо» / С. Улуғзода. Душанбе: Ирфон, 1967. -380с.
8. И. Ҷ. – Иқромӣ Ҷ. «Духтари оташ» / Ҷ. Иқромӣ. - Душанбе: Адиб, 2009. – 560с.
9. J.G.- Galsworthy, John. «Maid in waiting» /J. Galsworthy. –England: Penguin, 1967.
- 10.S.B. – Sinclair, Upton. «The Moneychanger» / S. Upton. – USA: 2008.- 184с.
- 11.A. Ch. – Christie, Agatha. «The thirteen Problems» / A. Christie. - UK: 1932
- 12.E. G. – Gaskell, E. «Sylvia’s Lovers / E. Gaskell. – England: Penguin, 1996.- 484с.
- 13.J. P. – Priestley “Rain upon Godhill “ / J. Priestley. – London: Heinemann 1939. - 331

Нуқтаҳои асосии диссертатсия дар таълифоти зерини муаллифи таҳқиқот инъикоси шудаанд:

1. **Камолова Г.Р.** Классификация межъязыковых фразеологических отношений в английском и таджикском языках (на материале ФЕ, характеризующих умственную деятельность человека). // Вестник Таджикского национального университета. №4/3. – 2017. – С. 60 – 67.

2. **Камолова Г.Р.** Стилистическая характеристика фразеологических единиц, характеризующих умственную деятельность человека в английском и таджикском языках. // Вестник Российско-Таджикского (Славянского) университета. № 4 - (56). – 2016г. С. 204 – 208.

3. **Камолова Г.Р., Джабборовва М.Т.** Оценочный компонент коннотации фразеологических единиц в английском и русском языках (на материале ФЕ, характеризующих умственную деятельность человека). // Вестник Таджикского национального университета // Серия филологические науки. №2. – 2018. – С.72-75

4. **Камолова Г.Р.** К вопросу о сопоставительном аспекте изучения фразеологизмов и фразеологических вариантов. // Вестник ТГУ №1. – 2014. – С. 156 – 160.

5. **Камолова Г.Р.** Устойчивость и идиоматичность, как основные признаки фразеологических единиц. // Вестник института языков. № 3 (23). – 2016. – С. 9 -12.

6. **Камолова Г.Р., Умарова Б.М.** Модели глагольных фразеологических единиц. // Наука и просвещение. – Вып. II. 2018. II Международная научно –практическая конференция. Современная наука: Актуальные вопросы, достижения и инновация. – Пенза, 2018. – С. – 132-136 (РИНЦ).

7. **Джабборовва М.Т., Камолова Г.Р.** Структурно - грамматический анализ субстантивных фразеологических единиц, характеризующих деятельность человека в английском и таджикском языках. // Вестник Российско-Таджикского (Славянского) университета. № 3 - (55). – Вып. 2. 2016. – С. – 176 – 183.

8. **Камолова Г.Р., Султонова С.А.** Классификация ФЕ умственной способности таджикского и английского языков по структуре. // Гуманитарный трактат. XXVII выпуск. – 2018. – С. 134-137. (РИНЦ).

Аннотатсия

автореферати диссертасияи Камолова Гулрухсор Рустамовна дар мавзӯи «Воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи ҷабҳияти зеҳнии инсон дар забони тоҷикӣ ва англисӣ» барои дараҷаи докторанти илми номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.20. – Забоншиносӣ муқоисавӣ – таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ

Вожаҳои калидӣ: воҳидҳои фразеологӣ, ҷабҳияти зеҳнӣ, тасниф сохтор, семантика, услубшиносӣ, таҳлил, ибора, амсила, ҷабҳияҳои денотативӣ ва коннотативӣ.

Мақсади таҳқиқот ошкор намудани хусусиятҳои монандӣ ва фарқияти миёни фразеологизмҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози муносибатҳои сохторӣ-грамматикӣ, семантикӣ ва услубшиносӣ мебошад, ки фаъолияти зеҳнии инсонро тавсиф менамоянд.

Методология ва методҳои таҳқиқот. Барои ҳалли фасли масъалаҳои матраҳшуда ба ғайр аз методи таҳлили системавӣ, ки аз аҳамияти умумии методологӣ бархӯрдор аст, боз чунин методҳо ва равишҳои махсуси илмӣ мавриди истифода қарор дода шуданд: методи тасвирӣ, методи муқоисавӣ-қиёсӣ, методи ҳаммонандкунии фразеологӣ, таҳлили дистрибутивӣ ва қаринашиносӣ ва равиши баҳисобири нишондиҳандаҳои миқдорӣ барои нишондиҳандаҳои маҳсулнокии чузъиёт, амсилаҳои сохторӣ, ва гуруҳҳои фразосемантикӣ.

Навгонии илмӣ таҳқиқот. Дар диссертатсияи мазкур нахустин бор хусусиятҳои монандӣ ва фарқият аз ҷиҳати сохтори грамматикӣ, семантикӣ ва услубшиносӣ ошкор карда шудааст ва муносибатҳои сохтор ва семантикии ифодакунандаи фаъолияти зеҳнии инсон байни забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян гардидааст.

Аҳамияти назариявӣ таҳқиқот истифодаи натиҷаҳои пажӯҳиш дар омӯзиши минбаъдаи қиёсии воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ошкорсозии манзараи умумии ВФ забонҳои мазкур барои ифодакунии фаъолияти зеҳнии инсон, ошкорсозии манзараи ташаккул ва рушди захираҳои фразеологӣ ҳар ду забон, масъалаи таъсири мутақобилаи воҳидҳои фразеологӣ хоси захираҳои ин забонҳо, масъалаи универсалӣ будани падидаҳо дар фразеологияи забонҳои гуногун, ки ба дараҷаи зиёд вобаста ба умумияти маънавӣ ва моддӣ фарҳанги ин халқҳо таҳти таъсири омилҳои экстразабоншиносӣ (фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ) мебошад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот. Натиҷаҳои пажӯҳиш барои амалияи таълиму тадриси фразеология дар мактабҳои олии ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дар назария ва таҷрибаи фразеология аҳамият дошта, инчунин метавонад дар омӯзиши минбаъдаи таркиби фразеология ва муқоиса бо маълумоти забонҳои дигар мавриди истифода қарор гирад. Маводи гирдоваришудаи фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳангоми тартиб додани луғатномаҳои фразеологӣ навъҳои гуногун муфид мебошад.